

Prądnik. Prace Muz. Szafera	17	227–240	2007
-----------------------------	----	---------	------

DOMINIK ZIARKOWSKI

Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha
Zakład Przestrzennych i Kulturowych Podstaw Turystyki
31–571 Kraków, Al. Jana Pawła II 78
e-mail: dominik.ziarkowski@onet.eu

**MATKA BOŻA W SMARDZOWICACH
CZAS POWSTANIA, HISTORIA ORAZ IKONOGRAFIA OBRAZU**

**Holy Virgin in Smardzowice
Time of creation, history and iconography of the picture**

Abstract. The article includes the history of the cult of the picture of the Holy Virgin in Smardzowice. On the basis of iconographic and comparative analysis the author claims that the picture was painted at the beginning of the 17th century rather than at the end of the 15th or the 16th century.

Key words: Holy Virgin, iconography, painting, sacred art, Smardzowice

WSTĘP

Miejscowość Smardzowice położona jest 18 km na północ od Krakowa, na terenie gminy Skąła, w bezpośrednim sąsiedztwie Ojcowskiego Parku Narodowego. Wcześniej wieś nazywana była Smarzewicami lub Smardzewicami, a obecna nazwa upowszechniła się dopiero w XIX w. Pochodzi ona prawdopodobnie od smardzów. Okoliczne lasy musiały obfitować w ten gatunek grzyba, gdyż jeszcze w 1789 r. leśnicy musieli oddawać do dworu, oprócz rydzów, po półfrasce smardzów (Falniowska-Gradowska 1995, s. 79).

Nie wiadomo dokładnie kiedy powstała parafia w Smardzowicach. Pierwszą o niej wzmiankę napotykamy w spisach świętopietrza z roku 1325. Pierwotny kościół parafialny nosił wezwanie św. Małgorzaty i był budowlą drewnianą. Uległ on zniszczeniu w czasie pożaru w 1570 r. Wówczas właściciel pobliskich Cianowic, Jan Cianowski herbu Prus, wybudował z modrzewia kolejną świątynię, która służyła wiernym aż do początku XX w., kiedy to powstał obecny, murowany kościół (Bugaj 1990). Tuż przed wybuchem II wojny światowej przeniesiono stary, drewniany kościół ze Smardzowic do nowo erygowanej parafii Mostek w powiecie miechowskim (Kornecki 1993, s. 34).

Co najmniej od połowy XVII w. znacznym kultem cieszy się w Smardzowicach obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem, obecnie umieszczony w ołtarzu głównym świątyni (ryc. 1). W literaturze obraz ten bywa różnie datowany – od końca XV do drugiej połowy XVI w.

Brak źródeł pisanych uniemożliwia dokładne określenie czasu, w którym obraz został namalowany. W niniejszej pracy przeprowadzona zostanie analiza ikonograficzna oraz stylistyczno-porównawcza, która może okazać się pomocna we wskazaniu przybliżonego czasu powstania dzieła.

STAN BADAŃ

Istnieje sporo publikacji dotyczących kościoła i cudownego obrazu Matki Bożej Smardzowickiej. Przeważnie są to opracowania historyczne, opierające się na zachowanych w parafii archiwaliach. Brakuje natomiast prac poświęconych warstwie ikonograficznej i artystycznej dzieła.

Autorem pierwszej monografii smardzowickiego sanktuarium był redemptorysta, O. Władysław Szołdrski (1921). Obszernie o historii parafii pisał także ks. Jan Wiśniewski (1933, s. 402–419). Kazimiera Kutrzebianka zamieściła krótką notę o kościele w *Katalogu zabytków sztuki w Polsce* (1953, s. 415–416). Znakomity artykuł – dotyczący głównie cudownego wizerunku Matki Bożej Smardzowickiej oraz historii jego kultu – napisał historyk, ks. Tomasz Wróbel (1972). Cenne są również krótkie opracowania ks. kanonika Piotra Bugaja, do niedawna pełniącego funkcję proboszcza oraz kustosa sanktuarium.

Wśród problemów badawczych, wywołujących sprzeczne opinie u różnych autorów na pierwszy plan wysuwają się kwestie datowania cudownego obrazu oraz czasu i okoliczności, w jakich znalazł się on w Smardzowicach. Szołdrski uznał, że obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem powstał „jak się zdaje” w drugiej połowie XVI stulecia. Nie przytoczył jednak żadnych argumentów na poparcie tej tezy. Autor znalazł także zachowaną w kronice parafialnej notatkę, sporządzoną w 1661 r. przez ówczesnego proboszcza, ks. Jana Rudzkiego: *SS. Virginis imaginem intulit Bąkowa, uxor Joannis Bąk, arendatoris parochiae et administratoris Oycow Castri sub parocho Melchioro Porębio forte*. Na jej podstawie stwierdził, że wymieniona Bąkowa, żona administratora zamku ojcowskiego, ofiarowała cudowny wizerunek kościołowi w Smardzowicach (Szołdrski 1921, s. 6). Informacje te powtórzył w swojej książce ks. J. Wiśniewski, precyzując okres, w którym obraz mógł być ofiarowany do Smardzowic na lata 1635–1639, kiedy to proboszczem był wspomniany w notatce ks. Melchior Poręba (Wiśniewski 1933, s. 408). W pochodzącym z okresu międzywojennego, choć pozbawionym dokładnej daty, rękopisie B. Tretera również znalazła się informacja o tym, że obraz pochodzi z drugiej połowy XVI w.¹

Nowe poglądy na temat czasu powstania dzieła pojawiły się przy okazji jego gruntownej restauracji, dokonanej w latach 1959–1961 w pracowni konserwatorskiej prof. Rudolfa Kozłowskiego na Wawelu. Prześwietlenia radiogramem wykazały, iż obraz był wielokrotnie przemaalowywany. Konserwatorzy wyrazili opinię, iż wizerunek mógł powstać już w końcu XV w., podczas gdy późniejsze jest złocone tło z renesansową dekoracją². Przesu-

¹ Są to luźne notatki dotyczące zamku w Ojcowie oraz dawnego, drewnianego kościoła w Smardzowicach, wzbogacone rysunkami autora. Rękopis ten znajduje się w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie, nr inw. 15904/90.

² Niestety, w archiwum parafialnym nie ma dokumentacji konserwatorskiej, natomiast egzemplarz znajdujący się w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zaginął. Opieram się tutaj na zapisie zamieszczonym w kronice parafialnej na stronach 267–268, sporządzonym przez ówczesnego proboszcza, ks. Michała Samborskiego. Notatka ta zawiera opis wykonanych przy konserwacji prac oraz opinie prof. Kozłowskiego na temat czasu powstania obrazu.

Ryc. 1. Wnętrze kościoła z cudownym obrazem Matki Bożej Smardzowickiej. Fot. D. Ziarkowski

Fig. 1. Interior of church with miraculous picture of the Holy Virgin in Smardzowice. Photo by D. Ziarkowski

nięcie czasu powstania obrazu skłoniło biorącą udział w jego konserwacji Krystynę ChudziCKą do wysunięcia tezy o jego wcześniejszym pojawieniu się w Smardzowicach. Uznała ona, iż mógł on tu trafić już w końcu XVI w., jako element wyposażenia nowego kościoła, powstałego po pożarze uprzedniej świątyni w 1571 r. Natomiast notatka ks. Rudzkiego mogła, według badaczki, odnosić się do jakiegoś innego wizerunku maryjnego, na przykład do nabytych w 1639 r. kopii obrazów Matki Bożej Myślenickiej lub Częstochowskiej³. Z tezą o powstaniu wizerunku w okresie późnego gotyku zgodził się w swym artykule ks. T. Wróbel. Jednocześnie zdecydowanie odrzucił on możliwość pojawienia się cudownego wizerunku w Smardzowicach już w XVI w., wyrażając przekonanie, że notatka ks. Rudzkiego z pewnością odnosi się do obrazu Matki Bożej Smardzowickiej (Wróbel 1972, s. 172–173).

³ Opracowanie K. ChudziCKiej znajduje się w kronice parafialnej w Smardzowicach, s. 265–266.

HISTORIA OBRAZU I JEGO KULTU

Kult obrazu Matki Bożej w Smardzowicach odnotowany jest po raz pierwszy w roku 1639, kiedy to przy obrazie pojawiły się dziękczynne wota (Szołdrski 1921, s. 7; Wróbel 1972, s. 173). Wydaje się, iż jest to poważny argument, aby sądzić, że wspomniana wcześniej notatka zamieszczona w kronice parafialnej przez ks. Rudzkiego odnosi się właśnie do cudownego obrazu. Tym samym za mało prawdopodobne należy uznać przypuszczenie K. Chudzickiej, że obraz Matki Bożej Smardzowickiej znalazł się w Smardzowicach już w końcu XVI w.

Szczególne nasilenie kultu cudownego obrazu przypada na drugą połowę XVII oraz na XVIII w. Już od 1663 r. spisywane były przez miejscowych proboszczów cuda i łaski otrzymane za wstawiennictwem Matki Bożej Smardzowickiej. Tęgo rodzaju zapisów jest bardzo wiele, a około 60 z nich posiada bardzo szczegółowe opisy (Bugaj 1990, s. 93). W 1675 r. staraniem ks. Rudzkiego zaprowadzono w Smardzowicach Bractwo Różańcowe, co stało się przyczyną jeszcze większego rozślawienia smardzowickiego obrazu. W założonej w 1670 r. księdze Bractwa Różańcowego znajdują się wpisy znanych rodów: Korycińskich, Łubieńskich, Załuskich. W 1684 r. cudowny wizerunek umieszczono w nowym ołtarzu różańcowym. Z tekstu wizytacji bp Michała Kunickiego z 1727 r. wiadomo, że ołtarz ów znajdował się przy północnej ścianie kościoła. Obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem określony został jako „łaskami słynący” (Wróbel 1972, s. 175).

W 1731 r. do Smardzowic przybył notariusz apostolski z Krakowa, który urzędowo i pod przysięgą zbierał od wiernych zeznania na temat łask otrzymanych za wstawiennictwem Matki Bożej Smardzowickiej. Rok później, decyzją ks. Rompalskiego, przeniesiono ołtarz z cudownym obrazem na miejsce głównego (Szołdrski 1921, s. 21).

Wyrazem kultu i wiary parafian było zdobienie obrazu bogato haftowanymi sukienkami, srebrnymi berłami i koronami oraz licznymi wotami. Zdarzały się także kradzieże tych cennych przedmiotów. Skłoniło to ks. Zygmunta Aleksandra Włyńskiego, proboszcza smardzowickiego, do sprzedaży w 1785 r. większej części sreber kościelnych, co pozwoliło na wykonanie pilnych zabiegów restauracyjnych w kościele oraz funkcjonującym w pobliżu przytułku dla ubogich (Szołdrski 1921, s. 30–31). Rozślawiano wizerunek Marii z Dzieciątkiem również poprzez drukowanie obrazków. Po raz pierwszy wydano je staraniem ks. Krząnowskiego w 1785 r., a później także za ks. Włyńskiego w 1786 i 1819 (Wróbel 1972, s. 175).

Po rozbiorach Polski Smardzowice trafiły do zaboru austriackiego, a następnie weszły w skład Księstwa Warszawskiego. Ze względu na zły stan drewnianego kościoła oraz rosnącą liczbę wiernych kolejni proboszczowie, od ks. Włyńskiego poczynając, starali się o budowę nowego kościoła. Trudno było jednakże o pozyskiwanie funduszy, które wystarczały jedynie na bieżące remonty. W 1817 r. udało się natomiast wyznaczyć miejsce na nowy cmentarz grzebalny opodal wsi. W tym samym roku nastąpiło jego poświęcenie (Szołdrski 1921, s. 34).

W sprawę budowy nowego kościoła zaangażował się w końcu XIX w. ks. Karol Podbielski, któremu zawdzięczamy również ożywienie kultu Matki Bożej Smardzowickiej. Zamówił on 4 obrazy z wyobrażeniem cudów, jakie dokonały się dzięki Matce Bożej, a mianowicie: wskrzeszenie utopionego dziecka (ryc. 2), wybawienie z niewoli tatarskiej, uzdrowienie kulawego oraz przywrócenie wzroku niewidomemu (Bugaj 1990, s. 93). Obrazy te znajdują się obecnie w krużganku kościoła.

Ryc. 2. Przywrócenie życia utopionemu dziecku, obraz olejny w krużcu kościoła. Fot. D. Ziarkowski

Fig. 2. Bringing child back to life, oil picture in church in Smardzowice. Photo by D. Ziarkowski

Plany nowego kościoła sporządzone zostały w 1899 r., lecz ze względu na trudności finansowe budowa postępowała powoli. W 1911 r. staraniem ks. Raczkowskiego wydano natomiast kolejną serię obrazków Matki Bożej Smardzowickiej. Wznoszenie świątyni utrudniały walki prowadzone na tym obszarze w czasie I wojny światowej. Smardzowice były ostrzeliwane najpierw przez Rosjan, a potem przez wycofujące się wojska austriackie. Za szczególnie wyraz opieki Matki Bożej uznano fakt, iż obydwie kościoły: stary oraz nie ukończona jeszcze nowa świątynia nie uległy znaczącym zniszczeniom. W 1918 r. odprawiono pierwszą mszę świętą w bocznej nawie nowego kościoła, którego budowę ukończono w 1922 r. Wówczas też uroczyste przeniesiono cudowny obraz do nowego kościoła (Dyba i in. 2003, s. 43). W 1933 r. ówczesny proboszcz, ks. Stanisław Cichoń zapoczątkował nową księgę, zatytułowaną *Cuda i Łaski*, umieszczając w niej również starsze zapisy (od 1667 r.), dotyczące wszelkich niezwykłych wydarzeń i łask otrzymanych przez przyczynę Matki Bożej w Smardzowicach (Bugaj 1990, s. 94).

W latach 1959–1961 obraz był konserwowany w pracowni prof. Rudolfa Kozłowskiego na Wawelu. Restauracji wymagało drewniane podobrazie, zniszczone najprawdopodobniej przez ksylofagi i przytrzymujące sukienki gwoździe oraz sama warstwa malarska. Lepiej zachowanymi partiami były jedynie twarze Marii i Dzieciątka, nie zakryte przez metalowe ozdoby. Usunięto późniejsze malatury odsłaniając pierwotną warstwę malarską oraz uzupełniając jej ubytki. Zagruntowano także pozbawioną malowidła dolną część oraz umieszczono na niej napis: *Matko Boża Smardzowicka /Cudami słynąca/ Opiekuj się nami*⁴.

⁴ Zapis ks. M. Samborskiego dotyczący renowacji i konserwacji Cudownego Obrazu, kronika parafialna, s. 267.

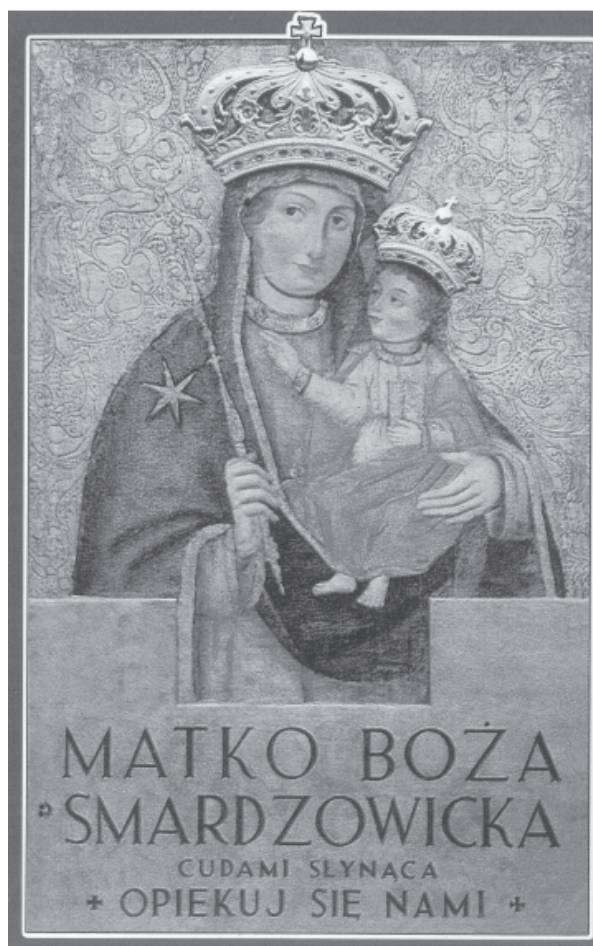
Ryc. 3. Uroczystość koronacji cudownego obrazu w 1972 r. Fotografia archiwalna w albumie parafialnym w Smardzowicach

Fig. 3. Coronation of the miraculous picture in 1972. Archival photography in parish album in Smardzowice

Nieustanny kult, jakim cieszy się od wieków smardzowicki wizerunek Matki Bożej z Dzieciątkiem był podstawą do wydania przez Stolicę Apostolską zezwolenia na koronację obrazu. Tego uroczystego aktu dokonał w dniu 27 sierpnia 1972 r. prymas Polski, kard. Stefan Wyszyński w obecności 25 biskupów, przybyłego z Madrytu nuncjusza papieskiego oraz licznie zebranego duchowieństwa i około 40 tysięcy wiernych. Mszę świętą celebrował ówczesny Metropolita Krakowski, ks. kard. Karol Wojtyła (ryc. 3; Łydka 1972, s. 208–219). Od tej pory kościół w Smardzowicach uzyskał rangę Sanktuarium Maryjnego. Dekretem Prymasa Józefa Glempa z dnia 24 września 1982 r. za główną patronkę kościoła uznano Matkę Bożą Różańcową, natomiast św. Małgorzata pozostała jako drugorzędna patronka (Bugaj 1990, s. 94).

W nocy z 18 na 19 czerwca 1984 r. do kościoła włamali się złodzieje, którzy skradli kosztowne korony. Natychmiast podjęto starania o jak najszybsze zorganizowanie rekoronacji obrazu. Odbyła się ona 12 października 1986 r., a uroczystościom przewodniczył biskup kielecki Stanisław Szymecki (Bugaj 1990, s. 97). Tuż przed rekoronacją, gdy gotowe były już nowe korony, odnaleziono te, które zostały skradzione dwa lata wcześniej. Były pocięte na drobne kawałki. Obecnie są one umieszczone w gablotce z wotami, która znajduje się po prawej stronie, przy łuku tęczy kościoła.

Obecnie Smardzowice są stałym punktem na mapie pielgrzymek do Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Łagiewnikach. Zatrzymują się tutaj na nocleg także uczestnicy pielgrzymek na Jasną Górę, organizowanych przez oo. Cystersów z Mogiły. Sanktuarium

Ryc. 4. Matka Boża Smardzowicka, obrazek dewocyjny

Fig. 4. Holy Virgin from Smardzowice, bigotry picture

w Smardzowicach stanowi też samoistny cel wiernych, których najwięcej przybywa tutaj w święto św. Małgorzaty (13 lipca) oraz Matki Bożej Różańcowej (druga niedziela października). Każdego roku pojawiają się także nowe zapisy w księdze *Cuda i Łaski*.

OPIS, ANALIZA I INTERPRETACJA

Obraz Matki Bożej Smardzowickiej (ryc. 4) został namalowany na trzech spojonych deskach o wymiarach 110x82 cm. Jako podkładu użyto gruntu kredowego. Wizerunek ten znajduje się obecnie w prezbiterium kościoła i umieszczony jest w kamiennej konstrukcji ołtarzowej, wykonanej w 1959 r. (Bugaj 1990, s. 93).

Matka Boża została przedstawiona na obrazie w półfigurze, z Dzieciątkiem na lewym ramieniu oraz z berłem w prawej dłoni. Jest ona zwrócona w pozycji *en trois quarts* do widza. Głowa Marii jest lekko nachylona w kierunku małego Jezusa, nie mniej wzrok skierowany jest do przodu. Chrystus lewą dłonią podtrzymuje księgę, prawą zaś wskazuje

Ryc. 5. Matka Boska Częstochowska, obrazek dewocyjny

Fig. 5. Holy Virgin from Częstochowa, bigotry picture

na swą Matkę w geście *benedicto latina*. Maria ubrana jest w czerwoną tunikę, na którą zarzucony jest niebieski płaszcz z maforionem, Chrystus zaś odziany jest w czerwoną szatę. Postacie przedstawione zostały na złotym tle, ozdobionym dekoracją, w której oprócz motywów kwiatowych pojawiają się elementy ornamentu małżowinowo-chrzastkowego.

Kompozycja obrazu w ogólnym zarysie nawiązuje do wizerunku Matki Boskiej Częstochowskiej (ryc. 5). Decyduje o tym zwłaszcza sposób, w jaki Maria podtrzymuje Dzieciątko, a także charakterystyczna poza Chrystusa ze wzrokiem skierowanym w kierunku Matki, z Ewangeliarzem w lewej dłoni oraz błogosławiącym gestem prawej ręki. Zasadniczą różnicą jest natomiast brak charakterystycznego, wskazującego na Chrystusa gestu dłoni Maryi, stanowiącego podstawowy wyróżnik typu ikonograficznego zwanego *Hodegetria*⁵, którego najbardziej znanym przykładem jest częstochowski wizerunek. W prawej dłoni Bogurodzicy z obrazu smardzowickiego tkwi bowiem berło. Atrybut ten zmienia wymowę ideową dzieła. Maria w tym przypadku nie jest Przewodniczką, wskazującą na Chrystusa jako jedyną drogę Zbawienia, lecz została przedstawiona jako Królowa.

⁵ *Hodegetria* – typ ikonograficzny wizerunków Matki Bożej z Dzieciątkiem ukazujący Marię, która prawą dłonią wskazuje na posadowionego na jej lewym ramieniu Chrystusa, zwracającego się w stronę widza i unoszącego prawą dłoń w geście błogosławieństwa. Typ znany już w sztuce wczesnochrześcijańskiej, ok. VI wieku bardzo popularny w malarstwie bizantyńskim, a w okresie pobizantyńskim w sztuce chrześcijańskiego Wschodu, występował też w sztuce zachodnioeuropejskiej. Zob. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Łach, A. Monteuffel-Szarota, Warszawa 1996, s. 153.

Ryc. 6. Matka Boża Lubaska, wg Rosikoń 2004, s. 255

Fig. 6. Holy Virgin from Lubasz

Przegląd ikonograficzny innych czczonych w Polsce wizerunków maryjnych pokazuje, iż berło nie było zbyt częstym atrybutem Maryi. Pojawiało się ono wprawdzie dość powszechnie w rzeźbie gotyckiej, zaliczanej do grupy tzw. „Pięknych Madonn”, jak choćby w wykonanej około 1400 r. rzeźbie z Ludźmierza, jednakże w malarstwie trudno wskazać aż tak wczesne przykłady. Najstarszym znanym mi obrazem jest wizerunek w kościele św. Ducha w Nowym Sączu, datowany na drugą połowę XVI w. Znane są natomiast przykłady obrazów XVII-wiecznych, na których Maria została przedstawiona z berłem w dłoni, jak obraz Matki Boskiej Lubaskiej w Wielkopolsce (ryc. 6; Rosikoń 2004, s. 254) czy wizerunek z kościoła Znalezienia Krzyża Świętego w Kalwarii Paclawskiej (*Z dawna Polski Tyś Królową...* 1996, s. 125–126). Z dzieł krakowskich wymienić należy obraz Matki Bożej Szkaplerznej w kościele Karmelitów na Piasku (Rożek 1990, s. 16). Interesujący jest fakt, iż berła pojawiają się powszechnie na wykonywanych w XVII i XVIII w. metalowych sukienkach, które nakładano na obrazy. Berło musiało stanowić wówczas ważny atrybut, skoro wprowadzano je do sukienek, zdobiących starsze obrazy, na których ten królewski symbol nie występował. Za przykład może posłużyć XVII-wieczna sukienka zdobiąca obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem w typie *Hodegetrii* w kościele parafialnym w Modlnicy, w pobliżu Krakowa (Kornecki 1993, s. 24). Analogiczna sytuacja dotyczy bardziej znanego, także pochodzącego z XV w., wizerunku Matki Bożej Brdowskiej, ozdobionego sukienkami z pocz. XVIII w. (*Z dawna Polski Tyś Królową...* 1996, s. 433–434).

Ryc. 7. Matka Boża Brdowska, wg Rosikoń 2004, s. 45

Fig. 7. Holy Virgin from Brdów

Berło jako symbol królewskości Marii pojawia się dość często w malarstwie polskim XVII i XVIII w. Występuje także na zdobiących obrazy maryjne sukienkach metalowych z tego okresu. Nie ma oczywiście całkowitej pewności, iż berło w dłoni Matki Boskiej nie mogło występować również we wcześniejszych obrazach, jednakże na pewno nie stanowiło ono wówczas charakterystycznego atrybutu. Być może wpływ na rozpowszechnienie się berła w ikonografii maryjnej w Polsce wywarły czynniki historyczne, przede wszystkim zaś Śluby Lwowskie Jana Kazimierza (1656) oraz ogłoszenie Maryi Królową Polski. Dla potwierdzenia tej tezy konieczne są jednak szczegółowe badania ikonograficzne i historyczne.

Kolejnym wymagającym omówienia elementem ikonograficznym na obrazie Matki Bożej Smardzowickiej jest gwiazda na jej ramieniu. Dotychczas tłumaczono jej obecność w sposób symboliczny – Maryja jako Gwiazda Jakubowa, gwiazda poranna, gwiazda morza – nadzieja rozbitków ziemskich (Wiśniewski 1933, s. 408), Gwiazda Przewodnia w życiu człowieka i Gwiazda Nadziei w utrapieniach (Wróbel 1972, s. 171; Bugaj 1990, s. 93). Postępując tą drogą interpretacji wskazać można także na jedno z wezwań Litanii Loretańskiej: Gwiazdo Zaranna. Nie mniej dla historii sztuki równie istotne jest poszukiwanie wzorów i analogii. W tym zaś przypadku wzór wydaje się oczywisty. Gwiazda na ramieniu nawiązuje do znanego wizerunku Matki Bożej z Dzieciątkiem *Salus Populi Romani*⁶, zna-

⁶ (łac.) zbawienie ludu rzymskiego.

nego w Polsce pod nazwą Matki Bożej Śnieżnej, Matki Bożej Różańcowej, Matki Bożej Pocieszenia lub Matki Bożej Zwycięskiej. Ta pochodząca z IX w. italo-bizantyńska ikona znajduje się w bazylice Santa Maria Maggiore w Rzymie. Kult tego obrazu upowszechnił się w końcu XVI oraz w XVII w. Wizerunkowi temu przypisano bowiem pomoc w zwycięstwie odniesionym nad flotą turecką w bitwie pod Lepanto 7 października 1571 r. Na pamiątkę tego sukcesu militarnego papież Pius V ustanowił święto Matki Bożej Różańcowej. Madonna z charakterystycznym układem rąk podtrzymujących Dzieciątko oraz gwiazdą na prawym ramieniu uznana została za Pogromicielkę niewiernych. Wizerunek ten rozpowszechnił się w Polsce w początkach XVII w., co miało niewątpliwie związek z groźbą najazdu tatarskiego (Skrudlik 1930, s. 191–193). Czasem tworzono wierne kopie wizerunku *Salus Populi Romani*⁷, innym razem nawiązywano do rzymskiego obrazu w sposób bardziej swobodny, umieszczając np. gwiazdę na ramieniu Matki Bożej (tak jak na wspomnianym obrazie Matki Bożej Szkaplerznej w kościele Karmelitów w Krakowie).

Nie wolno jednakże ograniczyć się jedynie do analizy ikonograficznej. Wiele o obrazie powiedzieć może także kolorystyka, sposób malowania oraz walory czysto artystyczne. Wizerunek Matki Bożej Smardzowickiej namalowany został przy użyciu kilku zaledwie barw: czerwieni, błękitu i złota. Rozmieszczone są one jednak na obrazie w różnym nasileniu, co widoczne jest najlepiej na przykładzie szat Dzieciątka. Sposób malowania płaszcza Matki Bożej zdradza biegłość techniczną w zakresie stosowania światłocienia. Ogólnie barwy na obrazie są żywe, nasycone, zupełnie obce matowej i ciemnej kolorystyce późnośredniowiecznych *Hodegetrii*.

Uwagę patrzącego przyciąga twarz Matki Bożej. Posiada ona zindywidualizowane, pełne rysy o ciemnych oczach, długim, prostym nosie, zaróżowionych policzkach oraz delikatnie wyciętych ustach. Realizm dodatkowo podkreślony został przez zastosowanie olejnych laserunków. Maryja kieruje swój pełen zamyślenia i miłości wzrok na widza. Owa wzrokowa i uczuciowa łączność Madonny z wiernymi stanowi nowożytny zabieg artystyczny, zgoła odmienny od hieratyczności i wyniosłości obrazów średniowiecznych.

W wyraźny sposób twarz Marii opracowana została najbardziej szczegółowo i zdradza wyższy poziom wykonania w porównaniu do twarzy oraz rącek Dzieciątka. Można na tej podstawie wysunąć wniosek, że obraz Matki Bożej Smardzowickiej jest dziełem warsztatu. Mistrz odpowiada za całą kompozycję oraz twarz i, być może, dłonie Marii, natomiast wykończenie pozostałych partii przypisać można mniej uzdolnionym artystom.

Warto zwrócić także uwagę na dekorację złotego tła obrazu. Występują tam bowiem elementy słabo jeszcze rozwiniętego, ale wyraźnie dającego się wyodrębnić, ornamentu małżowinowo-chrząstkowego. Ornament ten, wykształcony w Europie Północnej (Niderlandach i Niemczech) około 1580 r. do Polski trafił dopiero na początku XVII w., a upowszechnił się około połowy tego stulecia. Można przyjąć, iż owe „małżowinowe” formy dekoracyjne stanowią wiarygodny element datujący obrazu, a przynajmniej jego tła.

⁷ Obrazy w tym typie ikonograficznym znajdują się także w bezpośrednim otoczeniu Ojcowskiego Parku Narodowego, np. w Korzkwi, Skale, Iwanowicach i Imbramowicach. Typ ten reprezentuje również wzmiankowany wcześniej obraz Matki Bożej Lubaskiej.

WNIOSKI KOŃCOWE

Obraz Matki Bożej Smardzowickiej stanowi swoisty kompleks typów ikonograficznych. Układ postaci nawiązuje do typu zwanego *Hodegetrią*, gwiazda na ramieniu została zapożyczona z wizerunku Matki Bożej Śnieżnej, a dodatkowo w dłoni Marii pojawia się, niezbyt częsty w ikonografii, atrybut w postaci berła. Nawiązania te nie dziwią, zważywszy, iż wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej oraz typ ikonograficzny Matki Bożej Śnieżnej były polecane jako wzór dla twórczości artystycznej przez synody biskupów polskich (*Z dawna Polski Tyś Królową...* 1996, s. 51).

Ikonografia obrazu oraz jego cechy stylistyczne pozwalają zastanowić się nad przybliżoną datą jego powstania. Trudno przypuszczać, aby dzieło mogło zostać namalowane już w końcu XV w., jak sugerowali konserwatorzy prowadzący jego restaurację. W XV oraz w początkach XVI w. w malarstwie małopolskim dominował typ ikonograficzny *Hodegetrii*. Według Gadomskiego (1998, s. 217) na terenie historycznej Małopolski zachowało się około pięćdziesiąt obrazów spełniających kryteria tego typu. Cechami charakterystycznymi dla tej grupy dzieł były m. in. hieratyczność, dominacja ciemnych barw, gładkie lub puncowane złote tła oraz nimby wokół głowy Marii i Chrystusa. Elementów tych próżno szukać w obrazie smardzowickim, podobnie jak charakterystycznego gestu ręki Matki Boskiej, skierowanej w stronę Dzieciątka.

Określenie czasu powstania obrazu na drugą połowę XVI w. wydaje się również zbyt wczesne. Jest to wprawdzie najmniej chyba przebadany okres w całej historii malarstwa polskiego (Walicki 1961, s. 46), nie mniej jednak nawiązania do ikonografii obrazu *Salus Populi Romani* pojawiły się u nas nieco później. Za jeden z najstarszych obrazów przynależnych do tego typu uznaje się wizerunek z kościoła Matki Bożej Śnieżnej na Gródku w Krakowie, datowany na początek XVII w. (Rożek 1997, s. 48–49). Także występujący w tle obrazu ornament nie mógł powstać wcześniej niż około 1600 r., a prawdopodobnie nawet trochę później. Skoro więc obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem wzmiankowany jest w Smardzowicach po raz pierwszy pod koniec lat 30. XVII w., a cechy stylowe dzieła odpowiadają temu okresowi, to brak jest przesłanek, aby datować to dzieło na lata wcześniejsze. Prawdopodobnie wizerunek został wykonany na początku XVII w., a niedługo potem trafił do Smardzowic. Charakterystyczne wycięcie w dolnej jego części świadczy, że obraz od początku był przeznaczony do konstrukcji ołtarzowej, a więc być może został zamówiony z myślą o ofiarowaniu go do Smardzowic.

W Polsce wciąż prowadzi się niewiele badań nad ikonografią maryjną, mimo, iż ze względu na obfitość i różnorodność materiału, jest to bardzo interesujący obszar badawczy. Oprócz obrazów należących do głównych typów ikonograficznych, jak *Hodegetria*, *Eleusa*, Matka Boża Śnieżna czy Matka Boża Nieustającej Pomocy spotyka się liczne przykłady dzieł, w których mieszają się elementy różnych typów, a nawiązania są niekiedy bardzo swobodne. Do tej grupy zaliczyć można obraz Matki Bożej Smardzowickiej. Nie wydaje się zasadne propagowanie tezy o późnośredniowiecznym pochodzeniu dzieła, skoro wykazuje ono rozwinięte cechy malarstwa nowożytnego. Tym bardziej, że dla wiernych modlących się przed obrazem czas jego powstania nie jest przecież kwestią najistotniejszą.

PIŚMIENICTWO

- Bugaj P. P. 1990. *Obraz Matki Bożej Smardzowickiej*, [w:] W. Łydka (red.), *Sanktuaria Diecezji Kieleckiej*. Kielce, s. 92–98.
- Bugaj P. P. b. d. *Kwestionariusz o Sanktuarium*, maszynopis w kancelarii parafialnej w Smardzowicach.
- Chudzicka K. 1961. *Historia Cudownego Obrazu Matki Boskiej w Smardzowicach*. Maszynopis załączony do kroniki parafialnej w Smardzowicach.
- Dyba O., Kołodziejcki S., Marcinek R., Partyka J., Siwek A., Śledzikowski T. 2003. *Dziedzictwo kulturowe okolic Ojców*. Ojców.
- Falniowska-Gradowska A. 1995. *Ojców w dziejach i legendzie*. Ojców.
- Gadomski J. 1998. *O włoskim pochodzeniu wzoru małopolskich Hodegetrii z wieku XV*, „Folia Historiae Atrium”, 4: 217–224.
- Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 1, *Województwo krakowskie*, red. J. Szablowski, z. 4: *Powiat olkuski*, oprac. K. Kutrzebianka, Warszawa 1953.
- Kornecki M. 1993. *Sztuka Sakralna*, [w:] *Natura i kultura w krajobrazie Jury*, t. 1. Kraków.
- Łydka W. 1972. *Koronacja obrazu Matki Bożej Pocieszenia w Smardzowicach*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny”, 47(5): 208–219.
- Rosikoń J. 2004. *Totus Tuus. Madonny papieskie*. Warszawa.
- Rożek M. 1990. *Kościół OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie*. Kraków.
- Rożek M. 1997. *Przewodnik po kulturze i zabytkach Krakowa*. Kraków – Warszawa.
- Skrudlik M. 1930. *Królowa Korony Polskiej. Szkice z historii malarstwa i kultu Bogarodnicy w Polsce*. Lwów.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Łach, A. Monteuffel-Szarota. Warszawa 1996.
- Szoldrski W. 1921. *Kościół i Cudowny Obraz Najświętszej Panny w Smardzowicach*. Kraków.
- Walicki M. 1961. *Malarstwo polskie. Gotyk, renesans, wczesny manieryzm*. Warszawa.
- Wiśniewski J. 1933. *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Olkuskiem*. Marjówka Opoczyńska.
- Wróbel T. 1972. *Obraz Matki Bożej w Smardzowicach*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny”, 47(3–4): 168–180.
- Z dawna Polski Tyś Królową. Przewodnik po sanktuariach maryjnych. Koronowane wizerunki Matki Bożej 1717–1996*. 1996. Materiały zebrały i opracowały S. M. Grażyna od Wszechpośrednictwa M. B., S. M. Gizela od Niepokalanego Serca Maryi, R. Szymczak. Szymanów.

SUMMARY

Smardzowice, a village situated in a direct neighbourhood of the Ojców National Park, is well-known for the Sanctuary of the Holy Virgin and its Picture of Mary with the Child. So far this picture has been of no interest to art historians. On the basis of bigotry literature it is usually estimated that it was painted at the 16th century. During the restoration of the image, conducted by Professor Rudolf Kozłowski, it appeared that it may be date back to the end of the 15th century.

Although there are no clear-cut and convincing written sources, it is possible to establish when the picture was created by means of artistic analysis and by comparing the image with other pictures of the Holy Virgin. Definitely, the composition, the colouring and the way of painting are not medieval. These features as well as the “auricle” ornament in the background provide a base for the claim that the picture of the Holy Virgin in Smardzowice was painted at the beginning of XVII century.

Translated by the author